

LIETUVOS GYVENTOJAI LAGERIUOSE IR TREMTYJE

1940–1941

Lietuvos gyventojai lageriuose ir tremtyje

1940–1941

Uchtos apylinkių peizažas. Dailininko Bolesłovo Motuzos-Motuževičiaus, kalinto Uchižemlaga, nuotrauka. 1943 m. LNM

Lietuvos gyventojai lageriuose ir tremtyje

1 knyga _____ 1940–1941

Parengė Virginija Rudienė

LIETUVOS NACIONALINIS MUZIEJUS

Leidinio bibliografinė informacija pateikiama
Lietuvos nacionalinės Martyno Mažvydo bibliotekos
Nacionalinės bibliografijos duomenų banke (NBDB)

Knygos leidimą parėmė Lietuvos kultūros taryba

Pirmajame priešlapyje:

Kelias iš lagerio į šachtą. Inta, XX a. 5 deš. Iš Seliokų šeimos archyvo

Antrajame priešlapyje:

Trofimovsko tremtinių brigada traukia tinklus. 1949 m. Iš Aldonos ir Mindaugo Markevičių archyvo

Redaktorė Nijolė Deveikienė

Dailininkė Vida Kuraitė

© Lietuvos nacionalinis muziejus, 2017
ISBN 978-609-478-006-6 (bendras)
ISBN 978-609-478-007-3 (1 knyga)

Turinys

Pratarmė 7

Įvadas. Pirmieji sovietinio teroro metai 10

Politinių represijų pradžia 22

1941 metų birželio 14-oji 80

Gulage 100

Rešotų lageryje 102

Šiaurės Uralo ir kituose lageriuose 142

Norillage 160

Tremtyje 186

Altajaus krašte 188

Komijoje 220

Novosibirsko ir Tomsko srityse 242

Jakutijoje 258

Atskirtųjų laišakai 334

Summary 352

Literatūra ir šaltiniai 353

Iliustracijų sąrašas 354

Asmenvardžių rodyklė 367

Santrumpos 375

Pratarmė

Politinės represijos, kurias patyrė 1940-ųjų birželį Sovietų Sąjungos okupuotos Lietuvos gyventojai, tebėra skaudi, užmarščiai nepasiduodanti tema. Iškart po okupacijos prasidėję areštai, tardymai, kratos ilgainiui tapo gyvenimo kasdienybe, tačiau 1941 m. birželio 14-osios naktį prasidėjusi trėmimo akcija, kai iš namų ir Tėvynės imtos vežti žemdirbių, mokytojų, tautojų šeimos, buvo didžiausias sukrėtimas, ištikęs tautą po nepriklausomybės praradimo. Niekas nesitikėjo tokio masinio ir brutalaus susidorojimo su niekuo nenusikaltusiais taikiais gyventojais. *Juoda diena* birželio 14-ąją pavadino amžininkai, *Juoduoju birželiu* tos dramatiškos tremties dienos Lietuvoje vadinamos iki šiol.

Kelios kartos užaugo per metus, prabėgusius nuo to atmintino birželio. Vis mažiau lieka žmonių, saugančių gyvą anų dienų atmintį. Pasitinkant valstybės atkūrimo šimtmetį prasminga prisiminti tautos istorinį kelią – šviesiausius ir skaudžiausius jos puslapius, taip pat šios istorijos kūrėjus, Lietuvos piliečius: ištremtus, įkalintus, nužudytus. Juk po kiekvienu statistiniu netekčių lentelių skaičiumi slypi konkretaus žmogaus gyvenimas, jo išgyventos netektys ir praradimai. Kiekvienas vardas – tai unikali gyvenimo istorija, papildanti žinias apie XX a. viduryje tautos išgyventą dramą.

Šis mokslininkų tyrimais paremtas, plačiai visuomenei skiriamas leidinys – tai pasakojimas apie Lietuvos žmones, masinių sovietinių represijų metais (1940–1941; 1944–1953) prievarta išvežtus iš Tėvynės. Iš atskirų gyvenimo aprašymų, nuotraukų, laiškų ir atsiminimų fragmentų dėliojamas tėvynainių trėmimo, kovos dėl išgyvenimo, tautiškumo išsaugojimo, gyvenimo tarp vilties ir nevilties paveikslas. Viliamės, kad publikuojama medžiaga vieniems atskleis naujų faktų ar detalių, kitus paskatins atsiversti pirminius šaltinius (atsiminimus, dokumentų rinkinius), tyrinėtojų darbus, pastūmės giliau apmąstyti ankstesnių kartų patirtis ar pasidomėti nežinomais šeimos istorijos puslapiais.

Sovietų Sąjunga 1940 m. birželio 15 d. okupavo, vėliau ir aneksavo Lietuvą. Nepriklausomybės praradimas ne tik iš esmės pakeitė visuomenės gyvenimo raidą, – daugybei žmonių tai reiškė ir asmeninio gyvenimo lūžį. Beveik iš karto prasidėjo pavieniai ir grupiniai suėmimai, tardymai, kratos. Represijomis siekta iš viešojo gyvenimo visiškai eliminuoti potencialius sovietų valdžios priešus.

Jokių priešiško įrodymų nereikėjo: nusikaltimu buvo laikomas vien priklausymas kuriai nors pavojinga laikytai socialinei ar profesinei grupei.

Viena brutaliausių sovietinio okupacinio režimo taikytų politinių represijų buvo trėmimai – masinis gyventojų iškeldinimas iš jų gyvenamųjų vietų į tolimiausius menkai apgyvendintus Sovietų Sąjungos rajonus. Be jokio teismo nuosprendžio, vien represinių institucijų ar SSRS Ministrų Tarybos nutarimais iš gimtųjų namų buvo išvežamos ištisos šeimos – tėvai, vaikai, net naujagimiai ir seneliai. Atokiose Sibiro, Komijos, Tadžikijos gyvenvietėse, taigos kirtavietėse ar užpoliarės plynėje jie buvo paliekami išgyvenimo egzaminui.

Sovietinės valdžios represijas laikinai sustabdė SSRS–Vokietijos karas. Per kelias dienas vokiečių kariuomenė užėmė Lietuvą. Su besitraukiančiais Raudonosios armijos daliniais kovėsi ir Lietuvos sukilėliai, tačiau viltys atkurti nepriklausomybę nepasiteisino. Savo valdymą nacistinė Vokietija, taip pat kaip ir bolševikai, tvirtino teroru, žudynėmis, prievarta. Nuo 1941 m. birželio pabaigos iki 1944 m. liepos buvo įkalinta, išvežta į koncentracijos stovyklas 29,5 tūkst. Lietuvos gyventojų, apie 60 tūkst. išvežta priverstiniam darbams į Vokietiją, apie 240 tūkst. nužudyta, iš jų apie 200 tūkst. žydų¹.

Nuo 1944 m. liepos, kai Raudonoji armija, išstūmusi Vokietijos kariuomenę, įžengė į Lietuvą, vėl prasidėjo „nepatikimų“ žmonių areštai, mobilizacijos vengiančių vyrų gaudynės, besikuriančių pogrindžio organizacijų narių suėmimai. Neilgai trukus atnaujinti ir trėmimai. Nuo 1945 m. pradžios iki 1953 m. kasmet po keletą ar keliolika ešelonų iš Lietuvos išriedėdavo į Sibiro, Vidurinės Azijos, Tolimųjų Rytų ir kitas stotis².

Iš viso 1940–1941 m. ir 1944–1953 m. iš Lietuvos į Sovietų Sąjungą išvežta apie 275 tūkst. žmonių.

1 Lietuvos gyventojų genocido ir rezistencijos tyrimo centro duomenys, žr. <http://www.genocid.lt/centras/lt/147/c/>.

2 Tyrinėtojai yra suregistravę apie 3,5 tūkst. Lietuvos gyventojų tremties ir kalinimo vietų, išsibarsčiusių didžiulėje buvusios Sovietų Sąjungos teritorijoje nuo europinės jos dalies iki Chabarovsko krašto Tolimuosiuose Rytuose, nuo Laptevų jūros šiaurėje iki Tadžikijos pietuose. Tačiau lietuvių sąmonėje *tremtis* pirmiausia asocijuojasi su Sibiru: jau nuo XIX a. ten buvo tremiami nepaklūsūs krašto gyventojai, stalininio režimo metais taip pat daugiausia lietuvių ištremta į Sibiro vietas. Todėl ne tik kasdienėje kalboje, bet ir rašytiniuose tekstuose pasakymai „išvežtas“ ar „ištremtas į Sibirą“ dažnai reiškia represavimo faktą, o ne vietą, kur buvo išgabentas represuotas asmuo.

Tremtyje ir lageriuose išgyveno daugiau kaip du trečdaliai išvežtųjų. Iš jų apie 80 tūkst. iki 1960 m. sugrįžo į Lietuvą³.

Prievarta iš Tėvynės ištremtus, išvežtus žmones kasdienėje kalboje įprasta vadinti tremtiniais. Tačiau moksliniuose, sovietines represijas tiriančiuose tekstuose *tremtinio* terminas vartojamas siauresne prasme – be teismo, administraciniais valdžios institucijų sprendimais iškeldintiesiems, specialiose gyvenvietėse apgyvendintiesiems apibūdinti. Kita, dar didesnė Lietuvos gyventojų dalis patyrė kitokias represijas: buvo suimti, tardyti, sovietinių teismų ar NKVD (NKGB) Ypatingojo pasitarimo nuteisti kalėti. Dauguma nuteistųjų bausmę atlikdavo pataisos darbų lageriuose (nežymi dalis – kolonijose ar kalėjimuose). Šias skirtingas represijas patyrusių žmonių gyvenimo sąlygos ir priežiūros režimas skyrėsi.

Tremtiniai, represinių žinybų dokumentuose įvardijami kaip „specperkeltieji“, nustatytoje teritorijoje (ji būdavo nurodoma tremtiniam išduodamose pažymose) turėjo judėjimo laisvę, tačiau kas dvi savaites ar mėnesį privalėjo registruotis NKVD komendantūroje. Be komendanto leidimo jie negalėjo keisti gyvenamosios ir darbo vietos, išvykti už nurodytos teritorijos ribų. Už darbą tremtiniai gaudavo nedidelį atlyginimą, galėjo turėti asmeninį ūkį: buvo skiriama žemės, galėjo laikyti gyvulių. Tiesa, per daug „praturtėję“ galėjo būti dar kartą „išbuožinti“ ir perkelti į kitą, dar skurdesnę ir nuošalesnę vietą.

Lagerių kaliniai gyveno uždaroje, ginkluotos sargybos saugomoje teritorijoje, už kurios, lydimi konvojaus, būdavo išvedami tik į darbą. Jiems buvo ribojamas (priklausomai nuo lagerio kategorijos) leidžiamų parašyti ir gaunamų laiškų, siuntinių skaičius. Lagerio administracijos nuožiūra tokia teisė už menkiausią nusižengimą vidaus tvarkai ar neįtikus viršininkui galėjo būti tam tikram laikui ir visai atimama. Beveik neturėdami ryšio su gyvenančiais anapus lagerio sienų, jo „gyventojai“ visiškai (ypač karo metais, kai nepasiekdavo jokia parama iš Lietuvos) priklausė nuo administracijos skiriamo maisto davinio ir aprūpinimo.

Tremtinių ir politinių kalinių butis, ypač karo ir pirmaisiais pokario metais, menkai tesiskyrė. Tremtinių gyvenamasis būstas dažnai buvo tas pats apleistas barakas, jurta ar žeminė. Badas, nepritekliai kamavo ir vienus, ir kitus, tačiau tremtiniai, gyvendami tarp laisvų vietos žmonių, kartais sulaukdavo iš jų pagalbos (net menkutė parama gelbėdavo nuo

bado mirties), vaikščiodami po kaimus išsikeisdavo kokį daiktą į maistą, gelbėdavosi uogaudami, grybaudami, žvejodami, pasirinkdami valgomųjų augalų.

Tremtinio ir politinio kalinio statusas nebuvo pastovus. Atlikę paskirtą bausmę lageriuose, politiniai kaliniai dar buvo siunčiami į tremtį, o tremtiniai už mažiausią prasižengimą, pavyzdžiui, vėlavimą į darbą (ypač karo metais), atsisakymą pasirašyti paskolą, nuo laukų susirinktą grūdų saują, palankų atsiliepiamą apie gyvenimą Lietuvoje ar menkiausią valdžios kritiką, pabėgimą ar tik bandymą pabėgti, būdavo teisiami ir įkalinami. Nuo 1948 m. iš lagerių paleidžiami politiniai kaliniai nepriklausomai nuo to, ar teisiant jiems buvo paskirta dar ir tremties bausmė, buvo privalomai siunčiami į tremtį.

Leidinio medžiaga padalinta į dvi knygas. Pirmoji apima 1940–1941 metus – pirmąjį sovietinės okupacijos laikotarpį. Joje pateikiamos iki 1941 m. birželio areštuotų, į lagerius išgabentų nepriklausomos Lietuvos politikos ir valstybės veikėjų, tarnautojų, ūkininkų, kariškių – įvairių socialinių sluoksnių ir tautybių žmonių, taip pat per masinį 1941 m. trėmimą iš Lietuvos į lagerius ir vadinamąsias specialiąsias gyvenvietes išvežtų šeimų ir pavienių asmenų fotografijos, biogramos, laišakai ir dokumentinė medžiaga.

Antroji knyga skirta masinėms 1944–1953 m. sovietų valdžios represijoms. Medžiaga dėstoma laikantis chronologijos – pagal tremties ir suėmimų datas, o išvežtų per tą pačią trėmimo akciją – pagal tremties vietas. Atskiruose jos skyriuose sudėti kasdienio sunkaus darbo miško kirtavietėse, medžio apdirbimo įmonėse, fermose, kolūkių laukuose, statybose ir šachtose, kitose valdžios paskirtose darbovietėse vaizdai, patyrusių šią dalį atsiminimai ir komentarai, kasdienį tremtinių gyvenimą, jų pastangas išmokslinti vaikus, išsaugoti tautinę tapatybę, išlaikyti tėvų įdiegtą tikėjimą atspindinti vaizdinė ir tekstinė medžiaga. Paskutiniame skyriuje – valdžios organizuotų ekspedicijų metu ir pavienių asmenų iniciatyva parvežtų vaikų nuotraukos, grįžtančių į Lietuvą šeimų palydėtuvės, sugrįžimo tėviškėn vaizdai ir dokumentiniai sovietų valdžios vengimo priimti grįžtančiuosius liudijimai.

Didesnė dalis publikuojamų nuotraukų yra vėlyvesniojo tremties laikotarpio, 1952–1956 metų. Ankstyvųjų, sunkiausio tremties laikotarpio nuotraukų yra labai nedaug: užfiksuoti to meto gyvenimo vaizdų patys tremtiniai negalėjo, nes fotoaparatai jau tremiant būdavo atimami, o sovietinėms institucijoms tokių dokumentinių liudijimų nereikėjo. Lageriuose ar kalėjimuose darytų nuotraukų yra labai mažai, išskyrus baudžiamajai

3 *Lietuva 1940–1990: Okupuotos Lietuvos istorija*, 2-as pataisytas ir papildytas leidimas, Vilnius, 2007, p. 397–398.

bylai iš priekio ir profiliu fotografuotus veidus ir jau gerokai vėliau, režimui sušvelnėjus, apie 1954–1956 metus, darytas fotografijas. Taigi jos vargu ar gali perteikti kasdienės tremtinių kovos dėl išgyvenimo sunkumus, artimųjų praradimo skausmą, bado, šalčio, sunkaus darbo sukeltas kančias. Bandydami bent iš dalies užpildyti šią spragą, pasitelkėme rašytinius liudijimus: tremtinių ir politinių kalinių atsiminimus, pasakojimus, užrašytus jų pačių ar muziejų darbuotojų, laiškus, įrašus kitoje iš tremties išstų nuotraukų pusėje ir kitus tekstus.

Leidinyje publikuojama Lietuvos nacionalinio muziejaus medžiaga papildyta Lietuvos gyventojų genocido ir rezistencijos tyrimo centro Memorialinio departamento ir Genocido aukų muziejaus, Lietuvos centrinio valstybės archyvo, privačių asmenų, Tauragės krašto muziejaus, Rokiškio krašto muziejaus, Laptevų jūros tremtinių brolijos, Lietuvos kariuomenės karių, nukentėjusių nuo sovietinio ir nacistinio genocido, artimųjų sąjungos archyvų, Vilniaus universiteto bibliotekos ir Nacionalinės Martyno Mažvydo bibliotekos Retų knygų ir rankraščių skyrių nuotraukomis. Svarbi dalis dokumentinės medžiagos paimta iš Lietuvos ypatingajame archyve saugomų baudžiamųjų ir tremties bylų.

Tremties ir kalinimo vietos leidinyje pateikiamos pagal tuometinį SSRS administracinį suskirstymą. Lietuvos vietovių administracinė priklausomybė iki sovietinės okupacijos nurodoma pagal tuometinį administracinį suskirstymą, vėlesnio laikotarpio – pagal dabartinį (kaimas, rajonas). Siekėme, kad skaitytojui būtų lengviau identifikuoti vietas, turint galvoje, kad sovietmečiu administracinis teritorinis suskirstymas kelis kartus keitėsi. Spėjami vardai ar vietovės rašomos laužtiniuose skliaustuose.

Represuotų moterų pavardės rašomos tokios, kokios buvo tremiant; jei pasikeitė gyvenant tremtyje ir tai leidinyje vienaip ar kitaip atsispindi – asmenvardžių rodyklėje rašomos abi, pirmiau nurodant mergautinę.

Prie šios knygos pasirodymo vienaip ar kitaip prisidėjo daug žmonių. Pirmiausia ačiū visiems, dovanojusiems muziejui savo šeimų, artimųjų nuotraukas, dokumentus ir kitas tremčių relikvijas. Ši Lietuvos nacionalinio muziejaus tremties rinkinio medžiaga yra pagrindinis šio leidinio šaltinis. Naujais vardais ir vaizdais knygą papildė privačių asmenų – buvusių tremtinių ar jų šeimų narių – paskolintos nuotraukos, dokumentai ir atsiminimai. Už galimybę pasinaudoti asmeniniuose archyvuose saugoma medžiaga, jos aprašymus ir suteiktą informaciją visiems nuoširdžiai dėkoju. Atskirai noriu padėkoti: už nuotraukas ir jose užfiksuotų asmenų identifikavimą, tremties vietų aprašymus – tremties fotografams Jonui Gyliui, Petru Gvazdauskui, Vytautui Guliokui, Juozui Žolynui; už surinktas Laptevų jūros tremtinių nuotraukas – mus jau palikusiam Mindaugui Markevičiui, už galimybę susipažinti su tremties Igarkoje medžiaga – anapilin išėjusiai Aldonai Matulkaitei, už prie Manos upės išstremtųjų nuotraukas ir užrašytus prisiminimus – Vidai Nacickaitei; už tarpininkavimą ir galimybę publikuoti nuotraukas ir piešinius iš Andriaus Romerio archyvo – Jolantai Širkaitei; už konsultacijas ir kitokią „greitąją pagalbą“ – Lietuvos gyventojų genocido ir rezistencijos tyrimo centro specialistėms Birutei Panumienei ir Ramunei Draučiuonaitei, Lietuvos centrinio valstybės archyvo darbuotojai Ramutei Vaikšnoraitei, taip pat nepaminėtiems muziejų ir archyvų darbuotojams, kurie prisidėjo prie to, kad jų kaupiamos ir saugomos vertybės praturtintų šį leidinį ir pasiektų skaitytojus.

Virginija Rudienė

**Įvadas.
Pirmieji sovietinio
teroro metai**

Patvirtinta
Valst. Saug. Dep-to Direktorius

....*Antanas*...

1940 m. liepos mėn. 7 d.

Priešvalstybinių partijų: tautininkų, voldemarininkų, liaudininkų, krikšč.-demokratų, jaunalietuvių, trockistų, socialdemokratų, eserų, šaulių ir kt. vadovaujančio sąstato likvidacijos paruošiamųjų darbų ir operatyvinės likvidacijos

P L A N A S.

Operaciją pravesti vienu laiku visoje Lietuvoje, naktį iš liepos 11 į 12, 1940 m.

Iki liepos 10 paruošti žinias apie visus žmones, kuriuos reikia izoliuoti. Visų areštuotinių asmenų "žiniuose" nurodyti pavardę, vardą tėvo vardą, gimimo metus ir vietą, tautybę, išsimokslinimą, socialinę kilmę, materialinę padėtį /turta/, paskutinę darbo vietą ir užimamą tarnybą, kuriai partijai priklausė ir kokį partijos darbą dirbo, trumpas kompromituojančios medžiagos turinys ir "žinių" gale turi būti nurodytas nuolatinės gyvenamos vietos patikrintas adresas. Jei gyvena /arba turi/ vasarnamyje, tai ir vasarnamio adresas, ir namų telefono numeris.

Nurodytoms "žinioms" sudaryti, iš Pirmo Skyriaus ir Kauno Apygardos operatyvinių darbininkų sąstato sudaryti penkias grupes po 1-4 žm. Darbą tarp jų paskirstyti tokiu būdu:

Pirma grupė - 4 žmonės - sudaro "žinias" tautininkų vadovaujančiam sąstatui. Grupės vyresnysis - Krastinas.

Antra grupė - 2 žmonės - sudaro "žinias" voldemarininkų vadovaujančiam sąstatui. Grupės vyresnysis - Demba.

Trečia grupė - 1 žmogus - Finkelšteinas., sudaro trockistų ir eserų "žinias",

Ketvirta grupė - 4 žmog. - sudaro "žinias" krikšč.-demokratams. Grupės vyresnysis - Komodaitė.

Penkta grupė - 3 žm. - sudaro "žinias" liaudininkams ir soc-demokratams. Grupės vyresnysis - Macevičius.

Atsakomybę už pristatymą laiku aukščiau nurodytų "žinių" neša Pirmo Skyriaus viršininkas Todesas.

II-ro Skyriaus viršininkas Gallevičius privalo sutvarkyti, kad laiku būtų nustatyti ir patikrinti areštuotinių asmenų adresai. Tam reikaliui nuo VII 8 reikia išskirti atitinkamą skaičių žvalgų, kuriuos reikia stropiai instrukuoti apie išlaikymą griežčiausio atsargumo darant adresų nustatymą ir patikrinimą.

Priešvalstybinių partijų: tautininkų, voldemarininkų, liaudininkų, krikščionių demokratų, jaunalietuvių, trockistų, socialdemokratų, eserų, šaulių ir kt. vadovaujančio sąstato likvidacijos paruošiamųjų darbų ir operatyvinės likvidacijos planas (pirmo lapo faksimilė), 1940 m. liepos 7 d. patvirtintas Antano Sniečkaus. LYA

Iki liepos 10 d. paruošti žinias apie visus žmones, kuriuos reikia izoliuoti. Visų areštuotinių asmenų „žiniuose“ nurodyti pavardę, vardą, tėvo vardą, gimimo metus ir vietą, tautybę, išsimokslinimą, socialinę kilmę, materialinę padėtį (turta), paskutinę darbo vietą ir užimamą tarnybą; kuriai partijai priklausė ir kokį partijos darbą dirbo, trumpas kompromituojančios medžiagos turinys ir „žinių“ gale turi būti nurodytas nuolatinės gyvenamos vietos patikrintas adresas. Jei gyvena (arba turi) vasarnamį, tai ir vasarnamio adresas, ir namų telefono numeris.

Prielaidos Lietuvos okupacijai buvo parengtos 1939 m. rugpjūčio 23 d. ir rugsėjo 28 d. slaptais SSRS ir Vokietijos susitarimais, kuriais Rytų ir Vidurio Europa šių valstybių buvo pasidalyta įtakos sferomis. Rugsėjo 28 d. protokolu, pakeičiant ankstesnį susitarimą, Lietuva atiteko Sovietų Sąjungai. Nepraėjus nė metams Lietuva buvo Sovietų Sąjungos okupuota ir aneksuota: 1940 m. birželio 15 d. Lietuvos valstybinę sieną peržengė 150 tūkst. SSRS kariuomenės karių.

Paskui Raudonąją armiją į laikinąją Lietuvos sostinę Kauną atvyko specialus SSRS įgaliotinis, Sovietų Sąjungos užsienio reikalų liaudies komisaro pavaduotojas Vladimiras Dekanozovas su didele grupe patyrusių NKVD darbuotojų. Kartu su SSRS pasiuntiniu Lietuvoje Nikolajumi Pozdniakovu jie režisavo Lietuvos aneksijos eigą. V. Dekanozovui reikalaujant, Lietuvos Respublikos Prezidentą pavaduojantis ministras pirmininkas Antanas Merkys patvirtino naująją, vadinamąją Liaudies vyriausybę (jos nariai buvo parinkti Maskvos), vadovaujamą kairiųjų pažiūrų žurnalisto Justo Paleckio. Pats A. Merkys atsistatydino, taip sudarydamas galimybę J. Paleckiui perimti ir jo laikinai eitas prezidento pareigas. Naujoji Vyriausybė tapo SSRS politikos įgyvendinimo įrankiu. Pamažu imta keisti jos sudėtį, įtraukiant daugiau Lietuvos komunistų partijos narių. Birželio 19 d. vidaus reikalų ministru paskirtas komunistas Mečislovas Gedvilas, Valstybės saugumo departamento direktoriumi – iš kalėjimo paleistas LKP(b) sekretorius Antanas Sniečkus. Keisdami senuosius Valstybės saugumo ir Vidaus reikalų ministerijos darbuotojus ištikimais SSRS politikos vykdytojais, šias įstaigas jie pavertė pagrindinėmis okupacinio režimo pagalbininkėmis.

Kol Lietuva dar nebuvo aneksuota, Maskva veikė pagal gudriai parengtą planą, stengdamasi visuomenę ir užsienį įtikinti Lietuvoje vykstančių procesų teisėtumu. Žingsnis po žingsnio buvo keičiama Lietuvos politinė sistema: paleista Valstybės taryba, Seimas,

Pirmoji rinkimų į Liaudies seimą diena. „Kas nebalsuoja – tas balsuoja už priešą!“ – tokiu šūkiu, iškabintu virš rinkimų apylinkės durų, sutinkami rinkėjai. Kaunas, 1940 m. liepos 14 d. LNM

uždraustos visos politinės partijos (išskyrus komunistų), visuomeninės, kultūros ir kitos organizacijos, uždaryti periodiniai leidiniai (išskyrus naujai atsiradusius, prokomunistinius), imta kurti milicija, pertvarkoma kariuomenė, atleidinėjami ir patikimais asmenimis keičiami įstaigų vadovai ir pan. Taip buvo ruošiamos prielaidos aneksijai.

Kitas svarbus etapas Maskvos parengtame Lietuvos inkorporavimo plane buvo vadinamojo Liaudies seimo rinkimai. Jie buvo surengti labai skubotai, net nesudarius rinkėjų sąrašų, pagal nedemokratišką rinkimų įstatymą (kelti kandidatus galėjo tik „darbo kolektyvai“, o į balsavusiųjų pasus buvo dedamos žymos apie šios pareigos atlikimą). Pakoregavus rinkimų eigą (jie buvo pratęsti dėl lietingo oro) ir rezultatus, į Liaudies seimą buvo išrinkti visi iškelti kandidatai. Liepos 21–23 d. susirinkęs į pirmąją sesiją, Liaudies seimas priėmė reikalaujamas deklaracijas: dėl valstybės santvarkos, dėl stojimo į SSRS, dekretus dėl žemės ir bankų bei stambiosios pramonės nacionalizavimo. Tokių svarbių sprendimų svarstymai vyko nesilaikant jokių įprastų procedūrų, balsuojant visai salei (balsai nebuvo skaičiuojami) – net raudonarmiečiams ir kitiems posėdyje dalyvaujantiems „svečiams“. Šie sprendimai buvo primesti okupacinės valdžios, Lietuvos Konstitucijos (tuo metu ji dar nebuvo pakeista) ir tarptautinės teisės požiūriu jie buvo neteisėti ir neatspindėjo tautos valios. Liaudies seimas išrinko delegaciją, kuri turėjo vykti į Maskvą „Stalino saulės parvežti“ – tokiomis antraštėmis spauda įvardijo delegacijai patikėtą misiją įteikti SSRS Aukščiausiajai Tarybai prašymą dėl Lietuvos priėmimo į Sovietų Sąjungą. Tų pačių metų rugpjūčio 3 d. SSRS Aukščiausiosios Tarybos sesija „patenkino“ visų trijų Baltijos šalių: Lietuvos, Latvijos ir Estijos – prašymus. Taip buvo užbaigtas jų inkorporavimas į Sovietų Sąjungą.

Nuo pirmųjų okupacijos dienų, vadovaujant į Lietuvą atsiųstiems Maskvos emisarams, imta registruoti „liaudies priešus“ (t. y. galimus sovietų valdžios oponentus) ir rengtis masinėms represijoms. Pradžioje šį darbą atliko dar senosios, komunistais „sustiprintos“ valdžios įstaigos, pirmiausia Valstybės saugumo departamentas ir Vidaus reikalų ministerija. Lietuvą

Liaudies seimo įgaliotoji delegacija Kauno geležinkelio stotyje, prieš išvykdamą į Maskvą. Priekyje, kairėje stovi Justas Paleckis, už jo Antanas Venclova, dešinėje – Liudas Adomuskas, greta – Petras Cvirka. 1940 m. liepos 30 d. LNM

inkorporavus į Sovietų Sąjungą, kraštui nuo vadinamųjų antisovietinių elementų išvalyti buvo pajungtas visas kitų sovietinių respublikų pavyzdžiu pertvarkomas administracinis aparatas. Tiesiogiai šį darbą organizavo 1940 m. rudenį įsteigtas Lietuvos SSR vidaus reikalų liaudies komisariatas (LSSR NKVD), o nuo 1941 m. kovo – ir Lietuvos SSR valstybės saugumo liaudies komisariatas (LSSR NKGB).

Sovietinis teroras pirmuosius užgriuvo Vilniaus krašto gyventojus, kai 1939 m. rugsėjį Raudonoji armija, remdamasi slaptu susitarimu su Vokietija, įsiveržė į Lenkiją ir, be kitų teritorijų, užėmė 1920 m. Lenkijos užgrobtas rytines Lietuvos žemes. Po 1939 m. spalio 10 d. Lietuvai primestos sutarties su Sovietų Sąjunga Lietuvai atiteko tik dalis Vilniaus krašto. Aneksuotoje teritorijoje (Švenčionyse, Rudnioje, Gervėčiuose ir kt.) likę lietuviai jau 1940 m. vasario 9 d., balandžio 9–14 d. ir birželio 29 d. patyrė masinius trėmimus. Pavieniai inteligentų, visuomenės veikėjų, ūkininkų areštai pradėti dar anksčiau.

Sovietų Sąjungai okupavus Lietuvą, jau kitą dieną, vykdant Maskvos ultimatumo reikalavimus, buvusių savo pavaldinių buvo suimti vidaus reikalų ministras Kazys Skučas ir Valstybės saugumo departamento direktorius Augustinas Povilaitis. Kurį laiką dar kalinti Lietuvoje, liepos viduryje jie buvo atiduoti į Maskvos enkavėdistų rankas. Apkaltinti nebūtais nusikaltimais, po metų buvo sušaudyti. Birželio 19 d., jau dirbant marionetinei Liaudies vyriausybei, vos tik įvažiuojant į Lietuvą buvo suimtas iš užsienio grįžęs pirmasis nepriklausomos Lietuvos ministras pirmininkas Augustinas Voldemaras su žmona, suiminėjami kiti buvę pareigūnai. Per dvi birželio savaites buvo suimti ir kontrrevoliucine veikla apkaltinti 87 Lietuvos piliečiai¹.

Liepos pirmoje pusėje, po Valstybės saugumo departamento direktoriaus A. Sniečkaus liepos 6 d. įsakymo areštuoti „destruktyvų, priešvalstybinį elementą“ ir kitą dieną jo patvirtinto politinių partijų vadovų likvidavimo plano², prasidėjo intensyvi areštų kampanija. Nors planas, jei spręstume pagal pavadinimą, buvo nukreiptas prieš politinių partijų, veikusių nepriklausomoje Lietuvoje, lyderius, buvo suiminėjami ne tik jie, bet ir įvairių visuomeninių organizacijų vadovai ir nariai, laikraščių redaktoriai, žurnalistai, valstybės tarnautojai, net jokiai partijai nepriklausę žmonės, – visi, kuriuos Maskva ir jos statytiniai, rengdamiesi liepos 14 d. numatytiems vadinamojo Liaudies seimo rinkimams, laikė pavojingais. Suėmimų eigą kontroliavo SSRS vidaus reikalų liaudies komisaras Lavrentijus Berija. Iki liepos 19 d. buvo suimti 504 asmenys³ – ministrai, kariškiai, tarnautojai, Nepriklausomybės kovų savanoriai... Maskvos emisarams nurodžius, atskiru vidaus reikalų ministro, tuo metu dar vienintelio Lietuvos komunistų partijos nario Liaudies vyriausybėje Mečislovo Gedvilo raštu, pritarus Lietuvos prezidento pareigas einančiam Justui Paleckiu, liepos 17 d. išstremti paskutinio nepriklausomos Lietuvos Ministrų kabineto pirmininkas Antanas Merkys ir užsienio reikalų ministras Juozas Urbšys su šeimomis. Lietuvos gyventojai buvo suiminėjami ir iki liepos 10 d. (pavyzdžiui, buvęs finansų ministras Julius Indrišiūnas, raseiniškis mokytojas Petras Jusius suimti dar liepos 6-ąją) ir po jos, tačiau rinkimų kampanijos dienomis žmonės buvo areštuojami beatodairiškai. Kai kurie iš jų buvo tardomi visus metus ir 1941 m. birželį iš Lietuvos išvežti dar nenuteisti.

Suiminėjant Lietuvos piliečius buvo vadovaujama RSFSR baudžiamuoju kodeksu, kuris užgrobtame krašte iki 1940 m. gruodžio net nebuvo įteisintas. Nutarimai dėl suėmimo dažniausiai būdavo įforminami atgaline data, kaltinimai abstraktūs, trafaretiniai. Valdžios

1 B. Burauskaitė, Lietuvos šviesuomenės naikinimas pirmosios sovietinės okupacijos metais, in K. Grigaliūnas, *Mes iš pirmo vežimo: Mirties dienoraščiai*, kn. 2, Vilnius, 2012, p. 27.

2 Priešvalstybinių partijų: tautininkų, voldemarininkų, liaudininkų, krikščionių demokratų, jaunalietuvių, trockininkų, socialdemokratų, eserų, šaulių ir kt. vadovaujančio sąjatos likvidacijos paruošiamųjų darbų ir operatyvinės likvidacijos planas, *Lietuvos okupacija ir aneksija, 1939–1940: Dokumentų rinkinys*, Vilnius, 1993, p. 333–337.

3 *Lietuva 1940–1990: Okupuotos Lietuvos istorija*, p. 136.

pareigūnai, buvę policininkai, kariškiai teisiama „už aktyvią kovą prieš revoliucinį darbininkų judėjimą“, „pagalbą tarptautinei buržuazijai veikti prieš SSRS“, politinių partijų ar visuomeninių organizacijų nariai – „už priklausymą kontrrevoliucinei organizacijai“, kiti, kuriems šie straipsniai netiko, teisiama kaip „socialiai pavojingi“ ir pan. Paneigti visiems žinomus faktus ėjus vienas ar kitas pareigas tardomieji negalėjo, o teigiamas atsakymas į tokio pobūdžio klausimus būdavo vertinamas kaip kaltės pripažinimas. Net ir tuo atveju, jei suimtieji kaltinimų nepripažindavo, jie vis tiek būdavo nuteisiami. Dauguma suimtų žmonių, kurį laiką tardyti ir kalinti Lietuvoje, vėliau buvo išvežami į Gulagą⁴.

Nuosprendžius pirmųjų okupacijos metų aukoms dažniausiai skirdavo Ypatingasis pasitarimas – neteisminė institucija, sudaryta iš kelių aukščiausių represinių institucijų vadovų, kurie tūkstančiams kaltinamųjų, jiems nedalyvaujant, paskubomis dalijo bausmes. Tačiau net tuo atveju, jei teisdavo Karo tribunolas ar koks kitas teismas, jokie teisingumo ar objektyvumo negalėjo būti: teismai buvo totalitarinio režimo sistemos dalis ir paklusnūs jos užduočių vykdytojai.

Intensyvėjant Lietuvos sovietizavimo tempams ilgėjo ir priskirtųjų „socialiai pavojingiems“ sąrašai. Į juos pateko visų uždraustų politinių partijų ir organizacijų nariai, karininkai, policininkai, teismų ir prokuratūros darbuotojai, valdininkai, mokytojai, dvasiškiei, ūkininkai, verslininkai ir kiti, atitikę formalius SSRS NKVD instrukcijose nurodytus socialinės kilmės, profesinės, politinės ar visuomeninės veiklos kriterijus. Antai vienas iš Lietuvos piliečių „nusikaltimų“ buvo didelės jų dalies priklausymas Lietuvos šaulių sąjungai – visuomeninei organizacijai, siekusiai ugdyti pilietiškumą ir tautinį sąmoningumą, stiprinti valstybės gynimo pajėgas. Tokios organizacijos narius sovietinė valdžia laikė „liaudies priešais“, jie buvo baudžiami didelėmis laisvės atėmimo bausmėmis, o bent kiek aukštesnes pareigas ėjusieji pasmerkiama mirčiai. Antai vienu Ypatingojo pasitarimo 1942 m. rugsėjo 19 d. sprendimu mirties bausme buvo nuteistos penkios moterys, nepriklausomybės metais vadovavusios moterų šaulių būriams: Ona Iškauskienė, Genovaitė Petrulienė, Viktorija Popikaitė, Zofija Semaškaitė, Filomena Vosiliūnaitė.

Pavojingu veiksmu, galinčiu sutrukdyti sklandų Lietuvos prijungimo scenarijų, Maskva laikė Lietuvos kariuomenę. Kaip ir Lietuvos valstybę, kariuomenė buvo likviduojama etapais. 1940 m. liepos pradžioje perorganizuota į Liaudies kariuomenę, jau rugpjūčio viduryje pagal gautą direktyvą iš Maskvos faktiškai imta likviduoti: performuojama į Raudonosios armijos 29-ąją teritorinį šaulių korpusą, kuris po metų, „išvalius nuo nepatikimų elementų“, turėjo įsilieti į Sovietų Sąjungos karines pajėgas. Pertvarkant kariuomenę, vieni kariškiai buvo atleidžiami, kiti suimami. Tarnyboje paliktus buvusios Lietuvos kariuomenės karininkus kontroliavo politiniai vadovai ir kariuomenės daliniuose įsteigti ypatingieji skyriai. Išėjusiųjų į atsargą be priežiūros nepaliko NKVD ir NKGB.

Represijoms stiprėjant, visuomenėje tvyrojo sumaištis ir nerimas, augantis dar ir dėl to, kad žmonės nesuprato (ir negalėjo suprasti), kas ir už ką gali būti suimtas. Su bolševikine ideologija ir praktika jie nebuvo susidūrę, o sovietinė propaganda tiesos apie vykdomas represijas Sovietų Sąjungoje pasauliui neskleidė. Apie suimtuosius Lietuvoje nei laikraščiai, nei radijas taip pat neskelbė. Kliautis buvo galima tik nuo jautai ir gandai. Netrukus paaiškėjo, jog nerimauta ne be pagrindo.

1941 m. gegužės 16 d. VKP(b) ir SSRS Liaudies komisarų taryba priėmė visiškai slaptą nutarimą „Dėl socialiai svetimo elemento išskeldinimo iš Pabaltijo respublikų, Vakarų

⁴ Santrumpa sudaryta iš pirmųjų institucijos, atsakingos už lagerių tinklo funkcionavimą – *Glavnoje upravljenije lagerei* (liet. Vyniausioji lagerių valdyba), – pavadinimo raidžių. XX a. 8 dešimtmetyje, Vakaruose išleidus žymaus rusų rašytojo, mokslininko ir disidento, sovietinių lagerių kalinio Aleksandro Solženicyno knygą *Gulago archipelagas*, šis terminas įgavo universalesnę reikšmę: suprantamas kaip visa Sovietų Sąjungos kalinimo įstaigų ir jų priežiūros sistema.

Demonstracija Spalio perversmo metinių proga. Kadras iš Lietuvos kino studijos 1940 m. kino kronikos. Kaunas, 1940 m. lapkričio 7 d. LCVA

Ukrainos, Vakarų Baltarusijos ir Moldavijos“. Visai operacijai vadovauti paskirtas SSRS vidaus reikalų liaudies komisaras L. Berija. Gegužės 19 d. NKGB vadovai pasirašė atitinkamą direktyvą ir smulkia instrukciją apie trėmimo procedūras. Pasirengimas trėmimui, gavus atitinkamus nurodymus, pradėtas ir Lietuvoje.

1941 m. gegužės 23 d. prie LSSR NKGB buvo sudarytas specialus operatyvinis štabas, kuriam buvo pavesta parengti trėmimo planą. Trėmimo operacijai rengti ir vykdyti bei apskaitai tvarkyti apskrityse, Vilniaus mieste ir geležinkelio milicijos bei NKGB operatyviniuose skyriuose buvo sudaryti vadinamieji operatyviniai trejetai („troiki“). Analogiški „trejetai“ iš žemesnio rango enkavėdistų turėjo būti sudaryti ir apylinkėse⁵. Štabas apskaičiavo reikalingą vagonų kiekį, numatė įsodinimo stotis ir atliko kitokius parengiamuosius darbus. Vadovauti visai trėmimo iš Baltijos šalių operacijai buvo atsiųsti abiejų SSRS represinių struktūrų komisarų pavaduotojai Ivanas Serovas ir Viktoras Abakumovas. Savo štabą jie įkūrė Rygoje.

Nujausdami galimą suėmimą kai kurie nepriklausomoje Lietuvoje aukštesnes pareigas ėję tarnautojai slapstėsi, nakčiai išeidavo iš namų, manydami, kad namuose likusioms moterims su vaikais toks pavojus negresia. Tačiau šias viltis išsklaidė 1941 m. birželio 14-osios naktį prasidėjęs masinis trėmimas. Iš NKVD ir NKGB operatyvinių darbuotojų, milicininkų, vietinių valdžios aktyvistų sudarytos trėmėjų grupės pasklido po Lietuvos miestus ir kaimus. Jiems padėjo komandiruoti operatyvininkai iš kitų sovietinių respublikų. Į geležinkelio stotis tremtinius lydėjo ir saugojo specialūs NKVD kariuomenės daliniai. Visas tremtinių turtas – pastatai, baldai, gyvuliai, ūkio inventorių ir net smulkūs namų apyvokos daiktai, išskyrus tai, ką sutrikę žmonės spėjo ir kiek jiems buvo leista pasiimti, – buvo konfiskuojamas.

5 E. Grunskis, *Lietuvos gyventojų trėmimai 1940–1941, 1945–1953 metais*, Vilnius, 1996, p. 29–30.

LSSR vidaus reikalų ministerijos kalėjimo Lukiškėse, Vilniuje, kamera. 1950 m. LVA

1940 m. rugpjūčio mėn. NKVD perėmė 11 Lietuvoje buvusių kalėjimų ir pertvarkė juos pagal Sovietų Sąjungoje galiojusius standartus. Kalėjimai nebuvo plečiami, todėl, trūkstant vietos, iš kambarių būdavo išnešami baldai. Daugelyje kalėjimų iki apytikriai XX a. 5 dešimtmečio pabaigos suimtieji miegodavo ant grindų.

Per keletą dienų buvo suimta, į numatytas geležinkelio stotis suvežta ir prekinuose vagonuose uždaryta apie 18 tūkst. žmonių. Vėliau vagonai su žmonėmis buvo pristatyti į ešelonų telkimo stotis, kuriose daugumos šeimų laukė kitas, ne mažiau skaudus smūgis – išskyrimas. Joms buvo parengti skirtingi tolesnės kelionės scenarijai. Vieni: nuo šeimų atskirti vyrai, vasaros lauko stovyklose suimti kariškiai – beveik 4 tūkst. žmonių, buvo išvežti į Sovietų Sąjungos kalėjimus ir lagerius, kiti – tarp jų daugiau kaip pusė buvo moterys ir vaikai – išvežti į tremtį – vadinamąsias specialiąsias NKVD prižiūrimas gyvenvietes. Nei vieni, nei kiti tuomet dar nežinojo tos prievartinės kelionės maršruto ir baigties. Nors suvarytai į vieną patalpą šeimai būdavo perskaitomas nutarimas išskeldinti, tačiau nei ištrėmimo trukmė, nei tremties vieta nebūdavo nurodoma. „Daugiau tu savo krašto jau niekad nepamatysi“, – tokiais žodžiais iš namų vedamą žurnalistą, rašytoją Valentimą Gustainį palydėjo valsčiaus pareigūnas⁶. Tai galėjo būti tiesa. Žmonės nusiteikė blogiausiai tos kelionės baigčiai.

Tremiami buvo visų visuomenės sluoksnių ir tautybių žmonės. Tarp 1941 m. birželio tremtinių daugiausia buvo ūkininkų – 29,8 proc., namų šeimininkų – 14,3 proc., apytikriai po 5 proc. mokytojų ir tarnautojų, 3,1 proc. darbininkų; pagal tautybę – 72,7 proc. lietuvių, 10,4 proc. lenkų, 13,5 proc. žydų ir kitų tautybių. Tarp atskirtų nuo šeimos ir išvežtų į lagerius vyrų 15,8 proc. sudarė tarnautojai, 14 proc. ūkininkai, 11,1 proc. policijos pareigūnai, 10,5 proc. kariškiai, 7,5 proc. darbininkai; pagal tautybę – 77,4 proc. lietuvių, 7,5 proc. lenkų,

6 V. Gustainis, *Be kaltės. 15 metų Sibiro tremtyje ir lageriuose*, Vilnius, 1989, p. 50.

9,8 proc. žydų ir kitų tautybių⁷. Santykinai labiausiai nukentėjo inteligentija. Iš Lietuvos išvežta per 1000 mokytojų (388 į lagerius, 637 į tremtį), 1236 tarnautojai (619 į lagerius, 617 į tremtį), 142 medicinos darbuotojai (41 į lagerius, 101 į tremtį), 182 studentai ir moksleiviai (31 į lagerius, 151 ištremtas), taip pat po kelias dešimtis teisininkų, inžinierių, kūrybinės inteligentijos atstovų, dvasininkų. Birželio 14–18 d., negalutiniais duomenimis, ištremti ar išvežti į lagerius 35 šio luomo atstovai, neskaičiuojant suimtų ir nužudytų dar Lietuvoje, traukiantis sovietų kariuomenei. Iš viso 1940–1941 m. represuoti 146 dvasininkai ir vienuoliai⁸. 1941 m. birželį iš Lietuvos buvo išvežti Vasario 16-osios Nepriklausomybės Akto signatarai Pranas Dovydaitis, Donatas Malinauskas, signataras ir buvęs Lietuvos Respublikos Prezidentas Aleksandras Stulginskis, buvęs švietimo ministras profesorius Juozas Tonkūnas, susisiekimo ministras profesorius Jokūbas Stanišauskas, teisingumo ministras Aleksandras Žilinskas, Seimo pirmininkas Konstantinas Šakenis, daug kitų valstybininkų ir jokių postų neužėmusių piliečių, gynusių savo valstybę Nepriklausomybės kovų frontuose, dirbusių plėtojant ūkį ir kultūrą, ugdžiusių jaunąją kartą.

Dauguma tremtinių buvo apgyvendinti Altajaus krašte – 7232 asmenys (58,6 proc. visų ištremtų), Komijoje – 1468 (11,9 proc.), Novosibirsko (Tomsko) srityje⁹ – 1513 (apie 12,2 proc.), pavieniai asmenys pateko į Krasnojarsko kraštą (1,6 proc.), per 1500 asmenų trėmimo vieta visai nežinoma¹⁰. Po metų, 1942-ųjų birželį, beveik pusė Altajaus krašte apgyvendintų tremtinių (žinomos 2785 pavardės) – daugiausia moterys su mažamečiais vaikais ir nedarbingi vyrai – buvo išvežti į Jakutijos šiaurę, už poliarinio rato: į negyvenamas Lenos upės deltos salas, Bykovo kyšulį prie Laptevų jūros, Janos upės pakrantes.

Po ilgos kelionės galiausiai pasiekę paskirtas gyvenimo ir darbo vietas, tremtiniai susidurdavo su šokiruojančia realybe. Būsimieji darbdaviai dažniausiai visai nebūdavo pasirengę priimti priverstinių naujakurių. Tremtiniai būdavo apgyvendinami klubuose, ūkių kontorose, nenaudojamuose tvartuose, sandėliuose, arklidėse, apleistuose barakuose, vietos gyventojų šeimose. Neretai jiems tekdavo kurį laiką praleisti po atviru dangumi, glaustis pačių pasistatytose palapinėse.

1942 m. vasarą iš Altajaus krašto į Jakutijos šiaurę išvežtiems tremtiniams teko kurtis ypač ekstremaliomis sąlygomis. Rugsjūčio mėnesį už poliarinio rato išlaipinti žmonės nerado jokios priedangos nuo atšiauraus vėjo ir šalčio. Skubiai susirentę lentinius barakus, žiemai tremtiniai statėsi jurtas iš velėnų, kitur – barakus iš lentų ar plytų. Būstą apšildydavo iš nupjautos metalinės statinės sukonstruota krosnele, kuri greitai įkaisdavo, tačiau taip pat greit ir atvėsdavo. Ten, kur statytojų būta stipresnių, barakai buvo apšiltinti geriau, kituose teko šalti: paryčiais prie sienos prišaldavo apklotas ir plaukai.

Visi išvežtieji – ir specialiose gyvenvietėse įkurdinti, ir lageriuose įkalinti – privalėjo dirbti. Rešotų lagerio 7-ojo punkto kaliniai dirbo miško kirtavietėse, lentpjūvėje, tiesė ir prižiūrėjo geležinkelį (nuo būsimos jo trasos kirto medžius ir krūmus, pylė pylimą, valė sniegą ir pan.), statė tiltą per Poimos upę, barakus. Norillago kaliniai statė Norilsko miestą, metalurgijos kombinatą ir kitas pramonės įmones, oro uostą, rengė šachtas ir jose dirbo, tiesė Dudinkos–Norilsko geležinkelį, kelius.

Į Altajaus kraštą atvežti tremtiniai buvo įdarbinti Bijsko cukraus fabrike, žvyro karjere, kiti – miškų kirtavietėse, kolūkiuose ir tarybiniuose ūkiuose. Dauguma Komijoje įkurdintų tremtinių ruošė ir plukdė medieną, kiti dirbo plytinėse, terpentino, deguto fabrikėliuose,

7 *Lietuvos gyventojų genocidas: 1939–1941 m.*, t. 1, Vilnius, 1999, p. 62 (9 lentelė. Represuotų asmenų paskirstymas pagal tautybę), p. 64 (10 lentelė. Represuotųjų socialinė padėtis).

8 Ten pat, p. 64.

9 Tomsko sritis sudaryta 1944 m. rugsjūčio mėn. iš Novosibirsko sričiai iki tol priklausiusių rajonų. Po šio administracinio perskirstymo didesnę dalį Novosibirsko srities rajonų, kuriuose buvo apgyvendinti Lietuvos tremtiniai, buvo priskirti Tomsko sričiai.

10 *Lietuvos gyventojų genocidas: 1939–1941 m.*, t. 1, p. 56 (4 lentelė. Tremtinių likimas tremties vietose).

Seriogovo druskos virykloje, žemės ūkyje. Jakutijos šiaurėje atsidūrę tremtiniai žvejojo Lenos ir Janos upėse, Laptevų jūroje, dirbo žuvų apdorojimo cechuose, amžino įšalo žemėje kasė saugyklas žuvims laikyti, rezgė ir taisė tinklus, statė barakus ir jurtas sau ir namus valdininkams. Norėdami padėti išgyventi tėvams, dirbo ir vaikai.

1941 metų tremtiniais teko gyventi ypač atšiauriose, beveik negyvenamose vietose, pirmuosius kelerius metus jiems trūko būtiniausių buities daiktų, už menkiausią nusižengimą – pavėlavimą ar neatvykimą į darbą – grėsė ilgi metai kalėjime ar lageryje. Tais pirmosios masinės tremties metais išvežtiesiems tremtis truko ilgiausiai, ketverius–penkerius metus jie negalėjo gauti nei menkiausios materialinės paramos iš kitapus fronto linijos likusių ar į Vakarus pasitraukusių artimųjų. Tik pavieniams asmenims pavyko susisiekti su Tarptautiniu Raudonuoju Kryžiumi ir per jį pasiųsti žinią laisvajam pasauliui apie save ir likimo brolius. Pirmaisiais tremties metais (1941–1943) mirtis nusinešė daugiausia gyvybių.

Didžioji dalis 1941 m. birželio 14–18 d. į lagerius išvežtų žmonių (tarp jų buvo 157 moterys) pateko į Krasnojarsko krašto lagerius (33,5 proc.), iš jų į Norillagą – 435 kariškiai, į Rešotų lagerį – 1990 nuo šeimų atskirtų vyrų. Dar apie 2000 buvo išsiųsti į Molotovo (Permės) srities, Vorkutos bei kitus lagerius. Lageriuose įkalinti vyrai, kaip ir dalis dar iki birželio 14-osios atvežtų lietuvių, buvo išvežti be jokio teismo nuosprendžio, remiantis NKVD operatyvinių darbuotojų pasirašytais nutarimais. Tik 1941–1942 m. kalinimo vietose jiems buvo sudarytos bylos, pareikšti kaltinimai RSFSR baudžiamojo kodekso 58 straipsnyje išvardytais nusikaltimais ir SSRS NKVD Ypatingojo pasitarimo (didžioji dalis), Karo tribunolo, lagerio ar kitokių teismų žmonės būdavo nuteisiami kalėti nuo penkerių iki dvidešimt penkerių metų arba mirties bausme.

Birželio 22 d. prasidėjęs SSRS–Vokietijos karas laikinai sustabdė suplanuotas represijas. Aukščiausioji LSSR ir NKVD vadovybė skubiai traukėsi iš Lietuvos. Nedidelė dalis suimtųjų, pasinaudodami sumaištimi, išsilaisvino ar buvo išlaisvinti 1941 m. Birželio sukilimo kovotojų. Dalis, kurių nespėta išvežti, sovietinių represinių institucijų terminologija, buvo tiesiog „likviduoti“.

Naktį iš birželio 24-osios į 25-ąją vietos NKVD ir NKGB darbuotojų iniciatyva Rainiuose raudonarmiečiai ypač žvėriškai nukankino 76 Telšių kalėjimo kalinius. Sadistiškas žiaurumas, sukretęs Lietuvą, paaiškėjo birželio 28 d., atkasus duobes. Nužudytieji buvo taip sužaloti, jog daugumos kūnų nebuvo galima atpažinti. Raudonarmiečių ir enkavedistų 1941 m. įvykdytų žudynių Rainiuose ir Panevėžyje vaizdus įamžino fotografas Jonas Žitkus (1945 m. suimtas ir Karo tribunolo nuteistas dešimčiai metų), tačiau dėl sukreciančio žiaurumo dauguma kadru viešai neeksponuojami.

1941 m. birželio 26 d. Pravieniškių pataisos darbų kolonijoje sušaudyta apytikriai 260 kalinių ir tarnautojų. Čia buvo kalinami neilgomis bausmėmis nuteisti žmonės: prievolių neįvykdę ūkininkai, dar iki sovietinės okupacijos už smulkius kriminalinius nusikaltimus nuteisti jaunuoliai, internuoti lenkai, už įvairius nusikaltimus nuteisti raudonarmiečiai. Visi sargybiniai ir prižiūrėtojai buvo lietuviai. Prasidėjus karui, raudonarmiečiai buvo paleisti, kiti kaliniai uždaryti barakuose. Į uždara kiemą išvartytus kalinius atvykęs raudonarmiečių būrys šaudė kulkosvaidžiais ir automatais. Likusius gyvus užbadė durtuvais.

Iš Lietuvos išvežtų kalinių laukė panaši lemtis. Birželio 23-iosios naktį iš Kauno kalėjimo Minsko kryptimi buvo išvežta per 100 politinių kalinių. Iš jų prie Bihosavos geležinkelio stoties sušaudyta 15 (tarp jų Nepriklausomybės Akto signataras Kazys Bizauskas), dar tiek pat Minsko kalėjime (tarp jų žurnalistė Vanda Pranckonienė, vidaus reikalų ministras, pulkininkas Steponas Rusteika), kelios dešimtys – Červenėje (tarp jų Krašto apsaugos ministras Balys Giedraitis, pulkininkas Juozas Šarauskas).

Teišių kalėjimo kalinių, nukankintų Rainių miške 1941 m. birželio 24 d., kūnai. LNM

Besitraukiantys Raudonosios armijos daliniai, NKVD pulkai ir prosovietiniai aktyvistai birželio 23–30 d. Lietuvoje nužudė 1095 žmones, tarp jų 76 moteris, ypač žiauriai nukankino 17 kunigų¹¹. Birželio 25 d. Panevėžyje, prie cukraus fabriko, sušaudyta 19 Panevėžio ir Kupiškio gyventojų, tą pačią naktį Panevėžyje, Raudonosios armijos štabo rūsyje, nukankinti keturi Panevėžio ligoninės medikai ir keli miesto gyventojai, Rokiškio rajone (Juodupėje ir kitur) raudonarmiečiai ir vietos komunistai iki birželio pabaigos nužudė 53 žmones, Zarasų apylinkėse – 38, Utenoje ir jos apylinkėse – 18. Dar per tūkstantį žmonių žuvo Birželio sukilimo dienomis.

Per pirmuosius okupacijos metus sovietinio teroro aukomis tapo apie 30 tūkst. žmonių, iš kurių apie 21 tūkst. iš Lietuvos išvežta: beveik 13 tūkst. į tremtį, per 7 tūkst. – į Gulago kalėjimus ir lagerius¹². Iš jų tremtyje mirė per 17 proc. žmonių, lageriuose – apie 40 proc., iš jų 548 buvo sušaudyti. Kai kuriuose lageriuose mirtingumas buvo ypač didelis: Norillage mirė 45 proc., Rešotuose – 61,7 proc. įkalintųjų, Molotovo (Permės) srities lageriuose – 71,6 proc. iš Lietuvos išvežtų žmonių¹³. Į Lietuvą sugrįžo tik apie 40 proc. 1941 metų tremtinių ir apie 13 proc. lagerių kalinių. Kitų likimas nežinomas.

¹¹ B. Burauskaitė, *Lietuvos šviesuomenės naikinimas...*, p. 25.

¹² *Lietuvos gyventojų genocidas: 1939–1941 m.*, t. 1, p. 52 (1 lentelė. Bendri duomenys apie vardynė suregistruotus represuotus asmenis).

¹³ B. Burauskaitė, *Genocido aukų vardyno statistikos duomenys, Lietuvos gyventojų genocidas: 1939–1941 m.*, t. 1, p. 49.

Politinių represijų pradžia

Raudonosios armijos 1940 m. birželio 15 d. invazija Lietuvos visuomenei buvo netikėta ir net politiškai išprusę žmonės ne iškart suprato, kas iš tikrųjų įvyko. Dėl to pirmaisiais okupacijos mėnesiais jokių slaptų organizacijų, galėjusių telkti opoziciją prieš marionetinę Liaudies vyriausybę, dar nebuvo, tačiau politinės represijos prasidėjo nuo pirmųjų okupacijos dienų. Pagal RSFSR baudžiamąjį kodeksą, kuris imtas taikyti Lietuvoje, valstybiniu nusikaltėliu galėjo tapti bet kuris Lietuvos gyventojas, priklausęs kuriai nors partijai ar visuomeninei organizacijai, atitinkamai socialinei grupei ar ėjęs tam tikras pareigas nepriklausomoje Lietuvoje.

Jau 1940 m. liepos mėnesį, Liaudies seimo rinkimų kampanijos dienomis, buvo suimti buvę ministrai pirmininkai Augustinas Voldemaras, Vytautas Petrulis, Leonas Bistras, buvę žemės ūkio ministrai Jonas Pranas Aleksa, Stasys Pūtvis, Juozas Skaisgiris, buvęs teisingumo ministras Antanas Tamošaitis, buvę vidaus reikalų ministrai generolas Julius Čaplikas ir pulkininkas Silvestras Leonas, Lietuvos kariuomenės štabo 2-ojo skyriaus karininkai pulkininkas Petras Kirlys ir pulkininkas leitenantas Juozas Matusaitis, skyriaus viršininkas pulkininkas Konstantinas Dulksnys, Šiaulių apygardos prokuroras Edvardas Vojevodskis, išstremti ministrai pirmininkas Antanas Merkys ir užsienio reikalų ministras Juozas Urbšys su šeimomis ir kiti. Buvo suiminėjami ne tik aukšti pareigūnai, bet ir ūkininkai, mokytojai, tarnautojai, politinių partijų ir visuomeninių organizacijų vadovai, buvę kariškiai, savanoriai. Vien per 1940 m. birželį–rugpjūtį buvo suimta per 1300 žmonių¹.

Lietuvą inkorporavus į SSRS, „liaudies priešų“ apskaita griežtėjo. Lietuvos enkavėdistai šiame darbe vadovavosi SSRS NKVD įsakymais, juos pritaikydami vietos sąlygoms. LSSR vidaus reikalų komisaras Aleksandras Guzevičius 1940 m. lapkričio 28 d. išleistame įsakyme „Apie apsileidimą antisovietinio ir socialiai svetimo elemento apskaitoje“ nurodė, kad į apskaitą turi būti įtraukti visi asmenys, „kurie dėl savo socialinės ir politinės praeities, tautinių-šovinistinių nuotaikų, religinių įsitikinimų, moralinio ir politinio nepatvarumo yra priešingi socialistinei santvarkai ir todėl gali būti svetimų valstybių žvalgybų ir kontrevoliucinių centrų išnaudoti antisovietiniams tikslams“².

Prie tokių nepatikimų žmonių buvo priskirti Lietuvos policininkai, teismų ir prokuratūros darbuotojai, žymūs valstybės valdininkai (ministrai, apskričių viršininkai ir komendantai), visi Lietuvos kariuomenės štabo 2-ojo skyriaus karininkai, Tautininkų sąjungos ir jaunalietuvių vadovai (pradedant apylinkių komitetais), tautininkų ir jaunalietuvių spaudos bendradarbiai, studentų korporacijų („Neo-Lithuania“, „Lietuva“, „Vilnija“, „Romuva“ ir kt.) nariai, atsargos karininkai, Verslininkų sąjungos, Darbo rūmų, Šaulių sąjungos (pradedant būrių vadais) vadovai. NKVD skaičiais, atliktais 1941 m. sausį, buvo būtina suregistruoti apie 320 tūkst. buvusių partijų ir organizacijų narių: 16 tūkst. tautininkų, 80–100 tūkst. šaulių, 38–40 tūkst. jaunalietuvių, 2 tūkst. voldemarininkų, 160 tūkst. įvairių katalikiškų organizacijų narių³. Registruojami buvo ir pabėgėliai iš Lenkijos, Lietuvos tautinių mažumų partijų ir organizacijų nariai.

Informacija apie nepatikimus žmones buvo renkama valstybiniuose ir visuomeninių organizacijų archyvuose, nepriklausomos Lietuvos spaudoje, gaunama iš užverbuotų agentų. Tokiam darbui mobilizuojami komunistai ir komjaunuoliai, asmenys, prijaučiantys naujajai valdžiai. Surinktų žinių pagrindu sudarinėjami sekamų ir suimtųjų žmonių sąrašai, vėliau šiais biografiniais duomenimis grindžiami ir kaltinimai.

1 *Lietuvos gyventojų genocidas: 1939–1941 m.*, t. 1, p. 58 (5 lentelė. Suimtieji 1939, 1940 ir 1941 m.).

2 V. Radzevičius, Pirmieji bolševikų žingsniai Lietuvoje, *Lietuvių archyvas: Bolševizmo metai*, t. 1, 3-ioji laida, Kaunas, 1942, p. 20.

3 A. Anušauskas, *Terroras 1940–1958 m.*, Vilnius, 2012, p. 35.

Iki 1941 m. birželio 6 d. buvo įkalinti 6606 įvairių tautybių Lietuvos gyventojai (58,1 proc. lietuvių, 25,2 proc. lenkų, 4 proc. rusų ir kt.). Daugiausia suimta darbininkų ir amatininkų (15,9 proc.), valstybės tarnautojų (15,7 proc.), kariškių ir policijos pareigūnų (14,8 proc.), ūkininkų (12 proc.). Tarp suimtųjų buvo 350 studentų ir moksleivių, 251 mokytojas, 138 inžinieriai, 134 teisininkai, 76 kūrybinės inteligentijos atstovai, 67 medicinos darbuotojai (1282 asmenų profesija nežinoma)⁴. Iš 6606 suimtųjų apie 3,5 tūkst. išvežta į Gulagą, kiti, prasidėjus karui, išsilaisvino arba buvo nužudyti Lietuvoje.

Augustinas Povilaitis. XX a. 4 deš. LCVA

Augustinas Povilaitis (1900–1941), Lietuvos kariuomenės kūrėjas savanoris, Valstybės saugumo departamento direktorius (1934–1940), suimtas 1940 m. birželio 16 d., tų pačių metų liepos 22 d. išvežtas į Lubiankos kalėjimą Maskvoje. Sušaudytas 1941 m. liepos 12 d. Maskvoje.

Kazys Skučas. 1928–1934 m. LCVA

Kazys Skučas (1894–1941), Lietuvos kariuomenės kūrėjas savanoris, vidaus reikalų ministras (1939 03–1940 06), suimtas 1940 m. birželio 16 d., po savaitės išvežtas į Maskvą. SSRS Aukščiausiojo teismo Karo kolegijos nuteistas mirti. Sušaudytas 1941 m. liepos 30 d. Butyrkų kalėjime.

Aukštas pareigas nepriklausomoje Lietuvoje ėję valstybės pareigūnai, žvalgybos karininkai, t. y. tie, kurie ypač domino Sovietų Sąjungos vadovus, tuoj po suėmimo buvo išvežami į Maskvos kalėjimus tardyti. Prasidėjęs SSRS–Vokietijos karas paspartino jų egzekucijas. 1941 m. liepą Maskvos kalėjimuose sušaudyti A. Povilaitis, K. Skučas, J. Čaplikas, K. Dulksnys, P. Kirlys, J. Matusaitis, tų pačių metų gruodžio mėnesį prie Uchtos sušaudytas V. Petrulis, Sol Ilecke – mokytojas Jonas Survila. Kiti suimtieji buvo kalinami ir tardomi Lietuvoje, o nuo 1941 m. balandžio didelėmis grupėmis imti vežti į Komijos, Archangelsko, Karelijos lagerius. Apie 1900 suimtųjų (jie dar nebuvo nuteisti) masinio trėmimo dienomis buvo išvežti į Gorkio, Sverdlovsko, Sol Ilecko kalėjimus ir lagerius. Ketvirtadalis šių kalinių buvo sušaudyti arba mirė nuo išsekimo kalinimo vietose⁵.

⁴ Lietuvos gyventojų genocidas: 1939–1941 m., t. 1, p. 64 (10 lentelė. Represuotųjų socialinė padėtis).

⁵ B. Burauskaitė, Lietuvos šviesuomenės naikinimas..., p. 25.

Augustinas Voldemaras. 1928 m. LCVA

Augustinas Voldemaras (1883–1942), I ir XIV Ministrų kabinetų pirmininkas (1918 11 11–12 26; 1926 12 17–1929 09 23), pirmasis krašto apsaugos ministras, III Seimo narys (1926 06–1927 04), suimtas kartu su žmona **Matilda** (1879–1942) 1940 m. birželio 19 d. prie Vokietijos–Lietuvos sienos, grįžtantys iš užsienio. Po kelių dienų A. Voldemaras išvežtas į Maskvą, čia tardomas, liepos 23 d. su žmona išstremtas į Ordžonikidžę (dab. Vladikaukazas, Šiaurės Osetija). Prasidėjus SSRS–Vokietijos karui Voldemarai suimti ir įkalinti. Abu mirė 1942 m.: žmona rugsėjo 25 d. Krasnovodsko miesto kalėjimo, A. Voldemaras – gruodžio 16 d. Butyrkų kalėjimo ligoninėse.

A. Voldemaro brolis **Pranas Voldemaras** (1877–1942), ūkininkas, suimtas 1940 m. liepos 20 d. tėviškėje, Dysnos kaime (Švenčionių aps.), Antrojo pasaulinio karo pradžioje Sovietų Sąjungos perduotame Baltarusijos SSR (Lietuvai ši teritorija grąžinta tik po 1940 m. rugpjūčio 3 d.), jo sūnus Algirdas (1913–1946) suimtas Kaune. Abu mirė kalinimo vietose. Kiti Voldemarų šeimos nariai represuoti 1948 m.

Matilda Voldemariene. Kaunas, XX a. 4 deš. LCVA

Matilda Voldemariene ir Augustinas Voldemaras kalėjime.

Iš baudžiamosios bylos. LYA

К.О.Н.И.Д.

А К Т

1942 года, Декабря, 16-го дни, в 4 часа 15 минут в больнице Бутырской тюрьмы НКВД СССР умер заключенный № 1, при-
сванный в тюрьму 4/Х1, 1942 года с резким истощением, отеками
нижних конечностей, резким ослаблением сердечной деятельности
и почти в безнадежном состоянии.

Смерть наступила от паралича сердца.

ил. ДВА ВРАЧА БУТЫРСКОЙ ТЮРЬМЫ НКВД СССР
ВОИЕНРАЧ 1. ТАХТАДЖИЕВ /ВИНАВЕР/

ВЕРНО: - *Смирнов*

SSRS NKVD Butyrkų kalėjimo budinčio gydytojo pasirašytas aktas apie kalinio nr. 1 – Augustino Voldemaro mirtį. LYA
1942 m. gruodžio 16 d. 4 val. 15 min. SSRS NKVD Butyrkų kalėjimo ligoninėje mirė suimtas nr. 1, atvežtas į kalėjimą
1942 m. lapkričio 4 d. smarkiai išsekęs, istinusiomis apatinėmis galūnėmis, žymiai susilpnėjusia širdies veikla ir
beveik beviltiškos būklės. Mirtis įstiko dėl širdies paralyžiaus.

ТВЕРДЖАЮ
ТЮРЬМЫ №-2 НКВД СССР
КАНТ ГОСБЕЗОПАСНОСТИ
АНСКОИ

А К Т

1942 года Сентября 25 Дня город Красноводск.

Мы ниже подписавшиеся Врач Тюрьмы №2 НКВД СССР города
Красноводск и дек.Пом.Нач.Тюрьмы №-2 НКВД СССР ТАХТАДЖИЕВ соста-
вили настоящий акт в том, что заключенный больной ВОЛЬДЕМАРАС
Матильда Августовна 63 лет, пришедшая из Тюрьмы г.Орджоникидзе
и помещена в больницу 20 Сентября 1942 года с диагнозом:
Старческая дряхлость, хронический колит, геморой, большая следотвенне
Последняя умерла 25-9-42 года 14 ч.45 мин. Причина смерти:
Старческая дряхлость, хронический колит.

ВРАЧ ТЮРЬМЫ №-2 НКВД СССР
г. Красноводск *Томиллин* /ТОМИЛИН /

ДЕК.ПОМ.НАЧ ТЮРЬМЫ *Тихтадзе* /ТАХТАДЖИЕВ /

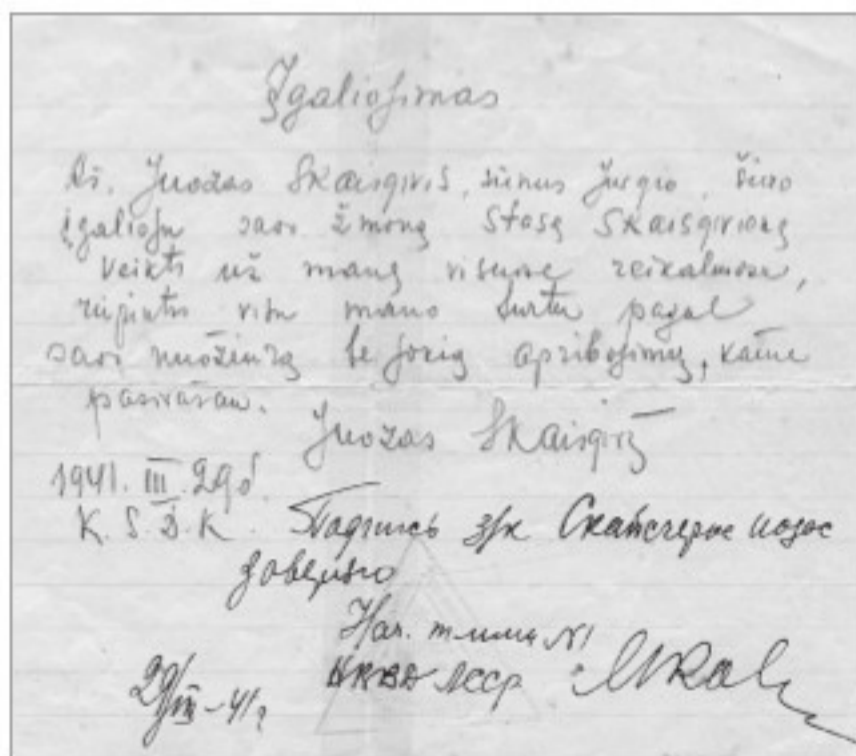
Turkmėnijos SSR NKVD Krasnovodsko miesto kalėjimo nr. 2 ligoninės gydytojo 1942 m. rugsėjo 25 d.
parengtas aktas apie Matildos Voldemarienės mirtį. LYA

Meš, žemiau pasirašusieji, Turkmėnijos SSR NKVD Krasnovodsko miesto kalėjimo nr. 2 gydytojas ir kalėjimo
viršininko budintis padėjėjas Tachtadžijevas, sudarėme šį aktą apie tai, kad suimtoji ligonė Matilda Voldemarienė,
63 metų, atvežta iš Ordžonikidzės miesto kalėjimo ir paguldyta į ligoninę 1942 m. rugsėjo 20 d. [...] mirė 1942 m.
rugsėjo 25 d. 14 val. 45 min. Mirties priežastis: senatvinis nepajėgumas ir chroniškas kolitas.

Juozas ir Stasė Skaisgiriai su pirmagimiu sūnumi Vytautu. 1935 m. Iš Antano Skaisgirio archyvo

Juozas Skaisgiris (1901–1971), Lietuvos kariuomenės kūrėjas savanoris, miškininkas, žemės ūkio ministras (1938 12–1939 03), suimtas 1940 m. liepą. Ypatingojo pasitarimo nuteistas aštuoneriems metams, kalintas Komijos lageriuose. 1943 m., kaip netinkamas fiziniam darbui, iš lagerio paleistas, nutremtas į Baškiriją, po trejų metų gražintas į Lietuvą. 1948 m. antrą kartą represuotas: su žmona Stase Skaisgiriene (1902–1972), mokytoja, vaikais Vytautu (g. 1929 m.), Daiva (g. 1935 m.) ir Antanu (g. 1937 m.) iš Kauno ištremtas į Zavodovką (Nižnij Ingašo r.). Į Lietuvą šeima grįžo 1959 m.

Juozo Skaisgirio 1941 m. kovo 29 d. įgaliojimas žmonai tvarkyti paliekamo turto reikalus. Turtą šeima išsaugojo neilgai. 1948 m. gegužę tremiant Skaisgirių šeimą, namas buvo nacionalizuotas, kitas turtas konfiskuotas. Iš Antano Skaisgirio archyvo

Juozas Skaisgiris tremtyje. Zavodovka, Krasnojarsko kr., 1954–1955 m. LNM

Julius Indrišiūnas. Kaunas, 1938 m. LNM

Julius Indrišiūnas (1901–1945), Lietuvos kariuomenės kūrėjas savanoris, mokytojas, politikas, teisininkas, IV Seimo narys (1936 09–1940 07), finansų ministras (1938 03–1939 03), suimtas 1940 m. liepą, Ypatingojo pasitarimo nuteistas aštuoneriems metams. Kalintas Abezės, Vorkutos ir kituose lageriuose. Mirė Kirovo lagerio ligoninėje.

Jonas Pranas Aleksa. XX a. 3 deš. LNM

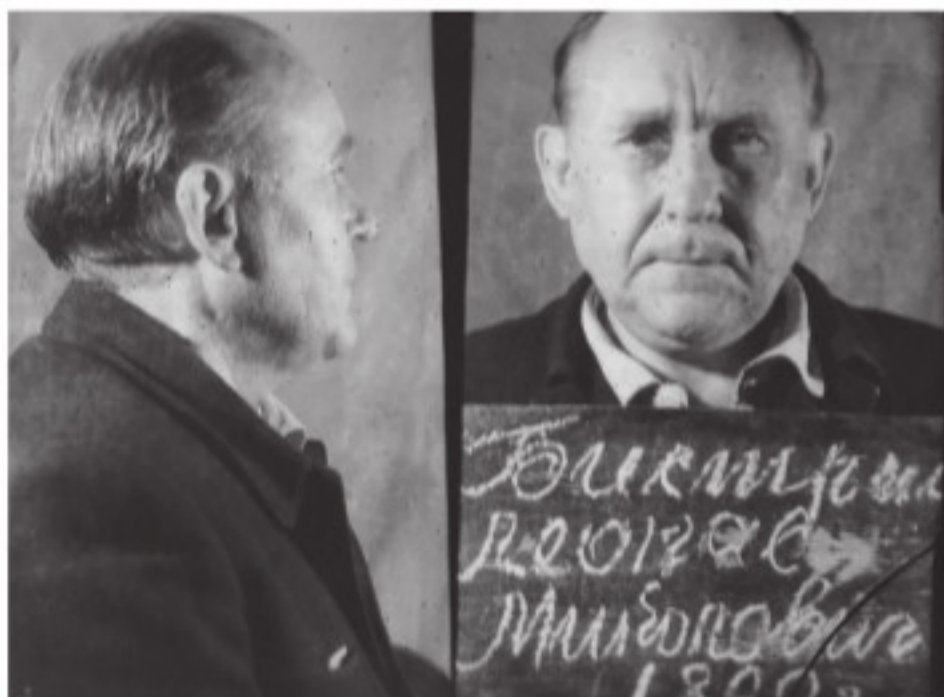
Jonas Pranas Aleksa kalėjime.
iš baudžiamosios bylos. LYA

Jonas Pranas Aleksa (1879–1955), ekonomistas, agronomas, žemės ūkio ministras (1920 06–1923 06; 1926 12–1935 09), III Seimo narys (1926 06–1927 04), suimtas 1940 m. liepą, kilus karui išsilaisvino. Vokiečių okupacijos metais dėstė Vilniaus universitete. 1942 m., po to, kai kartu su Kaziu Griniumi ir Mykolu Krupavičiumi parašė ir vokiečių generaliniam komisarui Kaune įteikė Memorandumą – protestą prieš Lietuvos piliečių žudynes, gestapo suimtas ir ištremtas į Vokietiją. Karui pasibaigus grįžo į Lietuvą. 1948 m. sovietų valdžios ištremtas į Krasnojarsko kraštą, 1952 m. gavo leidimą persikelti į Tomsko srities Svetlozelionojės gyvenvietę, kur gyveno 1941 m. ištremta šeima. Ten mirė.

Po apdovanojimo Čekoslovakijos Karo kryžiumi. Iš kairės: Lietuvos kariuomenės vadas generolas Silvestras Žukauskas, ministras pirmininkas Leonas Bistras, Čekoslovakijos konsulas Jaroslava s Galia, kariuomenės štabo viršininkas generolas leitenantas Kazys Ladiga. Kaunas, 1926 m. LNM

Leonas Bistras (1890–1971), filosofijos daktaras, I, II ir III Seimo narys (1922–1927) ir Seimo pirmininkas (1922 11–1923 03; 1925 01–1925 09), švietimo ministras (1923 06–1925 01; 1926 12–1927 05 ir 1939 03–1939 11), ministras pirmininkas, krašto apsaugos ir užsienio reikalų ministras (1925 09–1926 05), suimtas 1940 m. liepą, Ypatingojo pasitarimo nuteistas aštuoneriems metams lagerio. 1941 m. birželį išvežtas į Pečiorą (Komija), po dvejų metų kalinimo nutremtas į Kazachiją. Apie 1944 m. vėl suimtas, įkalintas Akmolinsko lageryje, Karo tribunolo nuteistas penkeriems metams lagerio. 1945 m. L. Bistras išleistas į Lietuvą. 1950 m. vėl suimtas, Ypatingojo pasitarimo nuteistas ištremti. Iki 1954 m. gyveno Krasnojarsko krašte, Suchoburino gyvenvietėje. 1954 m. grįžo į Lietuvą.

Leonas Bistras kalėjime.
Iš baudžiamosios bylos. LYA

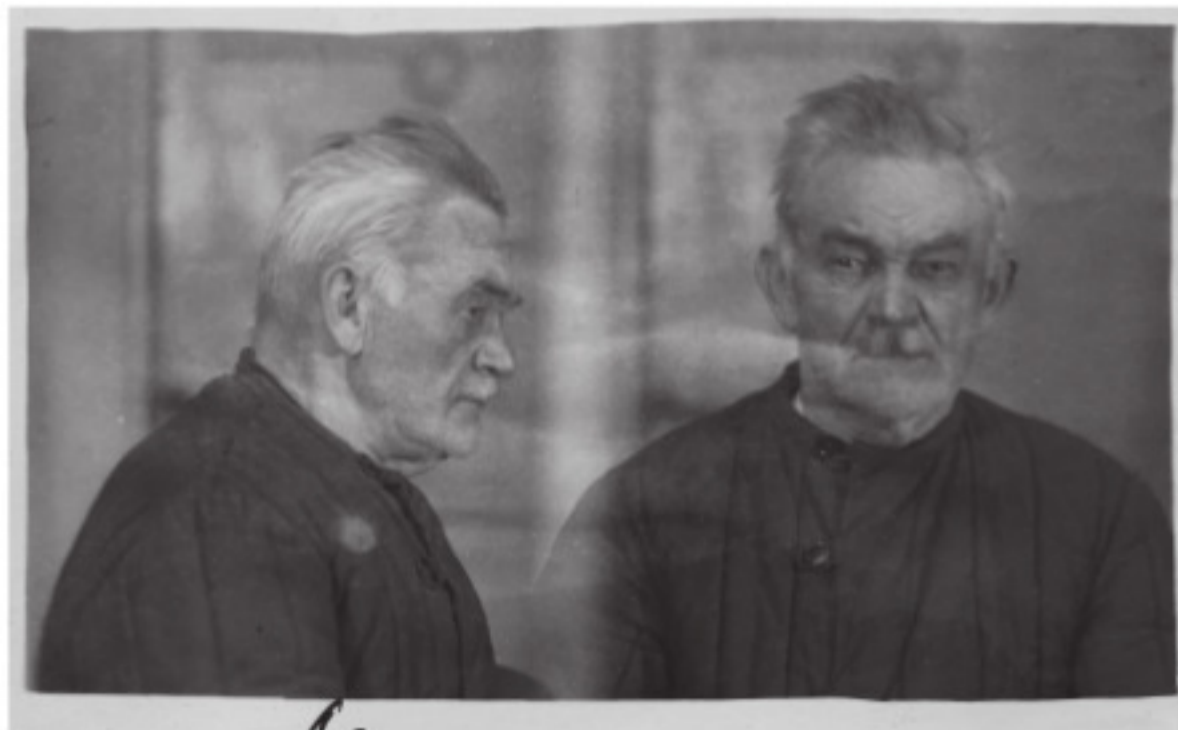
Julius Čaplikas. 1928–1932 m. LCVA

Julius Čaplikas (1888–1941), Lietuvos kariuomenės kūrėjas savanoris, brigados generolas, nuo 1934 m. – 2-osios divizijos vadas ir Kauno įgulos viršininkas, vidaus reikalų ministras (1935 09–1938 03), IV Seimo narys (1936 09–1940 07). Suimtas 1940 m. liepą, sušaudytas 1941 m. liepos 30 d. Butyrkų kalėjime Maskvoje.

Silvestras Leonas. XX a. 4 deš. LKKASA

Silvestras Leonas (1894–1959), pulkininkas, teisininkas, Kariuomenės teismo pirmininkas (1934–1938), vidaus reikalų ministras (1938 03–1939 03), nuo 1940 m. gegužės – Vyriausiojo Tribunolo teisėjas. SSRS okupavus Lietuvą iš pareigų atleistas, 1940 m. liepą suimtas, kalintas Kaune. Birželio sukilėlių išlaisvintas. Galimybė pasitraukti į Vakarus nepasinaudojo. 1944 m. lapkritį vėl suimtas, kalintas Komijoje, vėliau ištremtas į Irkutsko sritį. Į Lietuvą grįžo 1956 m.

Silvestras Leonas kalėjime. Iš baudžiamosios bylos. LYA

Emilija Putvinskienė-Pūtviėnė su vaikais Stasiu, Ona, Vytautu, Emilija ir Sofija likus vienuolikai metų iki Tėvynės ir šeimos negandų pradėios. Kelmė, 1929 m. Iš Daniliauskų šeimos archyvo

Stasio Pūtvio šeima. Sėdi Darija Pūtviėnė su sūnumi Rimantu, dukromis Aleksandra ir Julija. Už jų stovi Stasys Pūtvis ir vaikų auklė (dešinėje). Kairėje – šeimos draugai K. Kodaitis ir Aleksandras Laikūnas. Šilo Pavėžupis, Šiaulių aps., apie 1932 m. Iš Daniliauskų šeimos archyvo

Stasys Pūtvis (1898–1942), Lietuvos kariuomenės kūrėjas savanoris, žemės ūkio ministras (1935 09–1938 03), IV Seimo narys (1936 09–1940 07), Šiaulių sąjungos įkūrėjas Vlado Putvinskio sūnus, suimtas 1940 m. liepą, Ypatingojo pasitarimo nuteistas aštuoneriems metams. 1941 m. birželį išvežtas į Gorkio kalėjimą, ten mirė. Motina, brolis Vytautas ir abiejų šeimos išstremtos 1941 m. birželį.

Stasys Pūtvis. Kaunas, 1935 m. LCVA

Stasys Pūtvis kalėjime. Iš baudžiamosios bylos. LYA